

ИВАН М. БАШЧАРЕВИЋ¹

Универзитет у Приштини с привременим седиштем
у Косовској Митровици, Филозофски факултет
Катедра за социологију

ИВАНА Р. МИЛОСАВЉЕВИЋ²

УНИЦЕФ, Зонска канцеларија у Звечану

СОЦИЈАЛНО-ПЕДАГОШКИ АСПЕКТИ ИНКЛУЗИЈЕ ДЕЦЕ СА СМЕТЊАМА У РАЗВОЈУ У ДРУШТВЕНИ И ВАСПИТНООБРАЗОВНИ СИСТЕМ – СТАВОВИ И МИШЉЕЊА ПРУЖАОЦА УСЛУГА ЗАШТИТЕ ДЕЦЕ СА СМЕТЊАМА У РАЗВОЈУ И ЊИХОВИХ РОДИТЕЉА

Сажетак

Рад је резултат емпиријског истраживања ставова и мишљења пружаоца услуга (институционалних и ванинституционалних) заштите деце са сметњама у развоју и њихових родитеља о успешности инклузивног образовања. Истраживање је спроведено на територијама четири општине (Косовска Митровица, Звечан, Лепосавић и Зубин Поток) севера Косова и Метохије, које има за циљ да се најпре:

– идентификују сервиси који се баве пружањем услуга заштите деце са сметњама у развоју;

1 ivanbasarevic80@gmail.com

2 ivana.milosavljevic.kg@yahoo.com

Рад је резултат истраживања у оквиру пројекта „Косово и Метохија између традиције и евроинтеграција“ др. ИИИИ 40723, које је одобрило и финансира Министарство просвете, науке и технолошког Републике Србије.

- установе врсте услуга коју они пружају;
 - установи како сами сервиси процењују задовољство корисника својих услуга. Поред тога, истраживање је обухватило и ставове родитеља деце са сметњама у развоју према:
 - услугама које им пружају институционални и ванинституционални сервиси дечије заштите и
 - прихваћености ове осетљиве и специфичне социјалне категорије у заједницу и друштво. Наиме, инклузијом као савременом методом педагошког процеса, баве се не само школе већ и друге друштвене институције као што су: здравствени систем, систем социјалне заштите и локална самоуправа. Такође, значајну помоћ пружају и представници невладиног сектора и друге организације (регионалног и међународног карактера). Свака од ових институција појединачно требало би да допринесе инклузији деце са сметњама у развоју у редован образовни систем, али и да им омогући прихваћеност у оквиру локалне заједнице и друштва.
- Кључне речи:** деца са сметњама у развоју, инклузија, образовање, институционални и ванинституционални сервиси, Косово и Метохија.

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Узимајући у обзир генезу односа људских друштава према особама са инвалидитетом, „историјски посматрано, за све осетљиве друштвене групе, као и за особе са инвалидитетом, највише је учињено током XX века, упркос чињеници да су се у овом раздобљу догађала кршења њихових људски права, често и те како суровија него у претходним столећима“³ (Полшек, 2004, стр. 24).

Осамдесетих година двадесетог века појавило се појачано занимање међународне заједнице за правни положај лица са инвалидитетом као најугроженије групе. У правном смислу, за почетак решавања проблема ових лица на међународном плану може се сматрати усвајање *Декларација о њравима лица са специјалним њојреблама* (од стране Генералне скупштине УН 1975. године), која чини природни наставак *Декларације о њравима ментално оболелих лица*, усвојене 1971. године. Но, ипак се 1981. година може назвати значајном прекретницом у озбиљнијем бављењу потребама ових особа на међународном нивоу. С обзиром на увећање броја особа са инвалидитетом,

3 „Не треба ићи далеко у прошлост како бисмо се подсетили масовних стерилизација и убистава особа са здравственим оштећењем које су нацисти спровели током Другог светског рата широм Европе“ (исто).

Генерална скупштина УН је 1981. годину прогласила за Међународну годину лица са посебним потребама. Те године основан је и фонд за финансирање активности, али и усвојен светски програм акција који је имао за циљ да шири концепт људских права, као и да пружа конкретну помоћ особама које живе у неповољним околностима, укључујући и особе са инвалидитетом. Даљи развој правних механизма за заштиту особа и деце са сметњама у развоју од овог периода ићи ће константно узлазном линијом: Генерална скупштина УН проглашава период 1983–1992 деценијом лица са специјалним потребама; Комисија за људска права УН 1984. године именовала је специјалног известиоца који прати кршење људских права особа са инвалидитетом и, на основу увида у фактичко стање, утврђује најважније проблеме и могуће правце деловања на међународном нивоу; конституишу се међународна и регионална надзорна тела за спровођење усвојених стандарда; Генерална скупштина УН усваја и 1993. године стандардна правила УН за изједначавање могућности особа са инвалидитетом; 2006. године исто тело усваја први међународно правно обавезујући документ о особама са инвалидитетом – *Конвенције УН о правима особа са инвалидитетом* и пратећи Опциони протокол (уп. Деспуи, 2001; Татић, 2008, Петровић, 2016).

Према дефиницији Светске Здравствене организације дете са сметњама у развоју је дете које „има тешкоће у развоју и није у могућности да постигне или одржи задовољавајући ниво здравља и развоја, или чије здравље и развој могу знатно да се погоршају без додатне подршке или посебних услуга у области здравствене заштите, рехабилитације, образовања, социјалне заштите или других облика подршке“ (World Health Organization (1997) ICIDH 2 – International Classification of Impairments, Geneva). Нивои учествовања детета у друштву, очекивани за узраст и културу којој припадају, због присутних ограничења, као и карактеристика средине, могу бити знатно смањени. Сметње могу бити урођене или стечене, делимичне или потпуне, пролазне или трајне.

Васпитнообразовни процес представља важан сегмент друштвеног живота и социјализације сваког појединца. Од најранијег детињства и касније у свим фазама развоја личности, свака индивидуа пролази кроз различите видове формалног и неформалног образовања. Укљичивање појединаца у васпитно-образовни систем, давање смерница за што бољи развој и остварење најбољих образовних постигнућа један је од саставних делова педагошке науке. Сам појам инклузија (укљичивање, лат. *inclusio*) представља потпуно учешће у друштвеном животу свих особа без обзира на пол, етничку припадност, расу, религију, инвалидитет (сметњу у развоју), социоекономски по-

ложај и др. С друге стране, инклузивно образовање део је васпитно-образовног процеса у коме се на разлике међу ученицима гледа као на ресурсе за подршку учењу, а не као на проблеме који морају да се решавају. Један од циљева инклузивног образовања је изградња демократског друштва заснованог на поштовању људских права и поштовању различитости. Н. Сузић сматра да „инклузија као процес укључивања деце са посебним потребама у редовне школе и укупни друштвени живот представља најчешће појмовни контекст схватања инклузије, али и најужи. Ради се о обезбеђивању хуманих претпоставки за адекватно укључивање дјеце са посебним потребама у наставу редовних одјељења општеобразовних и стручних школа као и о укључивању ове дјеце у цјелокупан друштвени живот“ (Сузић, 2008, стр. 11). Према М. Кордић, основна идеја инклузивног система образовања јесте повећање доступности образовања сваком детету и истовремено стварање услова за квалитетно образовање у складу са потребама и способностима детета. Овакво образовање које је засновано на правима детета да има приступ образовању које је усмерено на њега и његове специфичне потребе назива се „инклузивно образовање“ (Кордић, 2016, стр. 5). Како истиче Б. Јањић „поред системских тешкоћа за разумевање положаја деце са сметњама у развоју у институцијама, потребно је посматрати и друштвени контекст и однос према њиховим потребама и правима. Деца са сметњама у развоју су деценијама била потпуно искључена из свих редовних токова, јер је за њих развијен паралелни систем специјализованих услуга, а такав приступ је дугорочно довео до лоших исхода за дете и мање могућности интеракције са децом широке популације. Искљученост деце са тешкоћама и ригидан паралелни систем подршке заснован на медицинском моделу допринели су непознавању и неразумевању потреба и права детета, као и стигматизацији породица деце са сметњама у развоју“ (Јањић, 2016, стр. 9).

Увидом у постојећу литературу установили смо да постоје бројна истраживања (Стојић, 2007; Радовановић, 2008; Ћук, 2008; Јањић, 2010; Матијевић, 2010; Карић, 2014; Јањић, 2016; Кордић, 2016) која се баве инклузијом деце са сметњама у развоју у васпитнообразовном систему Републике Србије. Међутим, сва та истраживања обухватала су инклузивни процес на неком од локалних нивоа, било да се ради о појединој општини, граду или региону на територији централне Србије. Све наведено указује на актуелност и занимање шире академске заједнице у Републици Србији за проблем инклузије деце са сметњама у развоју у васпитнообразовни процес. Прегледом и анализом постојећих истраживања утврдили смо да ниједно од њих не обухвата регион Косова и Метохије, иако је познато да се инклузија деце са сметњама

у развоју у овом региону одвија у складу са Законским регулативама и наставним планом и програмом Републике Србије. Поред тога, веома мало пажње је усмерено на сервисе, било институционалне, било ванинституционалне који се баве пружањем услуга заштите деце са сметњама у развоју. Такође, готово дасе и не узимају у обзир ставови и мишљења родитеља деце са сметњама у развоју који се током одрастања и саме инклузије у васпитно-образовни процес сучавају са бројним проблемима.

На територији севера Косова и Метохије у општинама Косовска Митровица, Звечан, Зубин Поток и Лепосавић постоје институционалне и ванинституционалне установе (сервиси) које се баве пружањем услуга у области заштите деце са сметњама у развоју. Услуге укључују васпитнообразовни рад, здравствену и социјалну заштиту, као и подршку органа локалне самоуправе. Поред тога, изван поменутих оквира институционалног система, постоје и ванинституционалне установе и организације, чије врсте услуга проширују и надомешћују ограниченост и недостатке самих институционалних сервиса. Дакле, читав систем институционалних и ванинституционалних услуга требало би да омогући подршку деци са сметњама у развоју инклузији у васпитнообразовни процес.

Истраживање је обухватило мишљења самих институционалних и ванинституционалних сервиса о квалитету својих услуга, и њихове ставове о томе које од услуга би требало унапредити како би се повећало задовољство њихових корисника, у овом случају родитеља и деце са сметњама у развоју. Поред тога, истраживањем су испитивани и ставови родитеља деце са сметњама у развоју о њиховом задовољству услугама које им пружају институционални и ванинституционални сервиси (установе и организације) који се баве заштитом деце са сметњама у развоју.

1. О МЕТОДУ, ТЕХНИЦИ И УЗОРКУ ИСТРАЖИВАЊА

Применом *методе анкетирања, где су као инструменти коришћени упитници* са различитим и прецизно формулисаним сетом питања, испитивали смо ставове родитеља деце са сметњама у развоју и мишљења и препоруке институционалних и ванинституционалних сервиса који се баве пружањем услуга заштите деце са сметњама у развоју. Питања у упитнику су конципирана тако да нам дају одговор на сваку од постављених хипотеза. Обрада података извршена је помоћу статистичког програма за обраду података (SPSS).

Хипотезе истраживања

У истраживању смо поставили неколико претпоставки:

- Најпре, на територији севера Косова и Метохије у општинама Косовска Митровица, Звечан, Зубин Поток и Лепосавић постоје институционални и ванинституционални сервиси који се баве пружањем услуга у области заштите деце са сметњама у развоју.
- Претпоставља се да идентификовани сервиси (институционални и ванинституционални) пружају услуге у области заштите деце са сметњама у развоју у складу са законским регулативама и својим статутима, поштујући међународне повеље и конвенције.
- Претпоставља се да су родитељи деце са сметњама у развоју задовољни услугама које пружају сервиси заштите за децу са сметњама у развоју.
- Претпоставља се да су родитељи деце са сметњама у развоју незадовољни прихваћеношћу њихове деце у васпитнообразовни систем и ширу локалну заједницу.

У Табели 1, приказани су идентификовани институционални сервиси који се баве пружањем услуга заштите деце са сметњама у развоју на територији све четири општине севера Косова. Сви наведени институционални сервиси обухваћени су узорком истраживања.

НАЗИВ СЕРВИСА
Одељења друштвених делатности у општинама Косовска Митровица, Звечан, Лепосавић и Зубин Поток
Интересорне комисија у општинама Косовска Митровица, Звечан, Лепосавић и Зубин Поток
Центри за социјални рад у општинама Косовска Митровица, Звечан, Лепосавић и Зубин Поток
Домови здравља у општинама Косовска Митровица, Звечан, Лепосавић и Зубин Поток
Завод за здравствено осигурање у општини Косовска Митровица
Клиничко – Болнички центар Косовска Митровица
Школа за основно и средње образовање Косовски божур у Косовској Митровици

Табела 1: Приказ институционалних сервиса који се баве пружањем услуга заштите деце са сметњама у развоју на територији све четири општине севера Косова

Предшколске установе у општинама Косовска Митровица, Звечан, Лепосавић, Зубин Поток
Основне школе (Свети Сава у Косовској Митровици, Вук Караџић у Звечану, Лепосавић у Лепосавићу и Јован Цвијић у Зубином Поток)
Средње школе (Михаило Петровић – Алас у Косовској Митровици, Средња школа Звечан у Звечану и Никола Тесла у Лепосавићу)

Табела 1: Приказ институционалних сервиса који се баве пружањем услуга заштите деце са сметњама у развоју на територији све четири општине севера Косова

Поред тога, у табели 2 приказани су идентификовани ванинституционални сервиси који се баве пружањем услуга заштите деце са сметњама у развоју на територијама поменутих општина. Наведени ванинституционални сервиси су обухваћени узорком истраживања.

НАЗИВ СЕРВИСА
Центар за базну рехабилитацију, Косовска Митровица
НВО Светоник, Косовска Митровица
НВО Камени цвет, Косовска Митровица
КАРИТАС Косова, Косовска Митровица
НВО Домовик, Косовска Митровица
Центар Еквилибриум, Косовска Митровица
Савез глувих и наглувих, Косовска Митровица
Канцеларија високог комесара за људска права, Косовска Митровица
УНМИК, Косовска Митровица
Save the Children, Косовска Митровица
Психосоцијални центар за траума терапију, Косовска Митровица
УНИЦЕФ - Звечан
Центри за рани развој деце (општине: Звечан, Зубин Поток, Лепосавић)

Табела 2: Приказ ванинституционалних сервиса који се баве пружањем услуга заштите деце са сметњама у развоју на територији све четири општине севера Косова

Дакле, у складу са задацима и постављеним хипотезама истраживања узорком је обухваћено 24 родитеља деце са сметњама у развоју (очеви или мајке у зависности од тога ко је у породици био спреман да разговара о овој теми). Надаље, узорком истраживања укључили смо и тридесетпрвог пред-

ставника институционалних и 13 представника ванинституционалних сервиса који се баве пружањем услуга заштите деце са сметњама у развоју.

2. АНАЛИЗА РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА

2.1 Ставови сервиса (пружаоца услуга) који се баве заштитом деце са сметњама у развоју

У Табели 3 приказани су одговори испитаника, институционалних пружаоца услуга заштите деце са сметњама у развоју на питање: како процењујете степен Вашег задовољства услугама које пружате? Можемо сагледати да највећи проценат испитаника (60,7%) сматра да су делимично задовољни услугама које пружају, док 28,6% изражава потпуно задовољство нивоом својих услуга. Надаље, следе 7,1% оних који су нити задовољни нити незадовољни и 3,6% делимично незадовољних. Важно је напоменути да не постоји проценат крајње негативних одговора испитаника, тачније оних који су потпуно незадовољни. Видети табелу 3.

КАКО ПРОЦЕЊУЈЕТЕ СТЕПЕН ВАШЕГ ЗАДОВОЉСТВА УСЛУГАМА КОЈЕ ПРУЖАТЕ?	ДЕЛИМИЧНО САМ НЕЗАДОВОЉАН	НИТИ САМ ЗАДОВОЉАН НИТИ САМ НЕЗАДОВОЉАН	ДЕЛИМИЧНО САМ ЗАДОВОЉАН	ПОТПУНО САМ ЗАДОВОЉАН
	3,6%	7,1%	60,7%	28,6%

Табела 3: Дистрибуција фреквенција одговора испитаника на питање: „Како процењујете степен вашег задовољства услугама које пружате?“

Када смо испитанике, представнике институционалних сервиса који се баве пружањем услуга деци са сметњама у развоју питали да процене задовољство корисника њихових услуга, добили смо следеће резултате: 69% сматра да су њихови корисници делимично задовољни, док 20,7% изражава мишљење да су потпуно задовољни. Међутим, оно што је значајно истаћи јесте да смо забележили исти проценат испитаника који задовољство својих корисника оцењује као потпуно незадовољни, односно делимично незадовољни и неутралним ставом, тачније нити су задовољни нити су незадовољни, и он износи 3,4% у сва три случаја. Видети табелу 4.

КАКО ПРОЦЕЊУЈЕТЕ СТЕПЕН ВАШЕГ ЗАДОВОЉСТВА УСЛУГАМА КОЈЕ ПРУЖАТЕ?	УОПШТЕ НИСУ ЗАДОВОЉНИ	ДЕЛИМИЧНО СУ НЕЗАДОВОЉНИ	НИТИ СУ ЗАДОВОЉНИ НИТИ СУ НЕЗАДОВОЉНИ	ДЕЛИМИЧНО СУ ЗАДОВОЉНИ	ПОТПУНО СУ ЗАДОВОЉНИ
	3,4%	3,4%	3,4%	69%	20,7%

Табела 4: Дистрибуција фреквенција одговора испитаника на питање: „Како процењујете степен задовољства корисника ваших услуга?“

Препоруке институционалних сервиса

Институционалним сервисима у области социјалне заштите потребно је: саветовалиште за децу и младе, СОС телефон, већи број дневних боравака, педагошки асистенти, новчана средства за помагала и лечење, едукација запослених у раду са децом са сметњама у развоју, адекватна литература, семинари са циљем стицања нових знања и вештина, већа финансијска средства, бољи услови рада, повећати број запослених, унапредити инфраструктуру, већи број рехабилитационих центара итд.⁴

Институционалним сервисима у области здравствене заштите потребно је: одговарајуће медицинско особље и опрема, адекватан простор за рад, адекватан кадар (дефектолог, логопед, дечији психолог), због чега децу са сметњама у развоју упућују на друге инстанце, боље регулисани законски прописи, већа овлашћења интересорне комисије, при чему у њој свако треба да зна своју улогу, а не да одговорност пребацује на другог члана и сл.⁵

- 4 Поред тога, потребно је: обезбедити организовање хуманитарних акција ради набавке потребних помагала за децу са сметњама у развоју, бољу координацију услуга између институција и НВО, законску регулативу која је обавезујућа за све институције у којима се спроводи инклузија деце са сметњама у развоју у предшколски и школски систем, да чекање на збрињавање у одговарајућу установу буде краће; већа медијска пажња којом ће се указати на проблеме деце са сметњама у развоју, организовање јавних трибина, округлих столова и сл., као и оспособљавање деце са сметњама у развоју за запошљавање путем усмерених курсева.
- 5 Од осталих потреба издвајају: транспарентност других институционалних сервиса који се баве пружањем услуга деце са сметњама у развоју, недостатак финансијских средстава; већу ангажованост надлежних институција; лекове, санитарски и технички материјал; постојање развојног саветовалишта са адекватним простором, опремом и обученим кадром за рад са децом са сметњама у развоју (логопед, физијатар, психолог, социјални радник, дечији неуролог); едукацију запослених и родитеља (старатеља); бољу информисаност и комуникацију на релацији грађанин – установа; бољу комуникацију између самих сервиса који се баве заштитом деце са сметњама у развоју; Центре за рехабилитацију, итд.

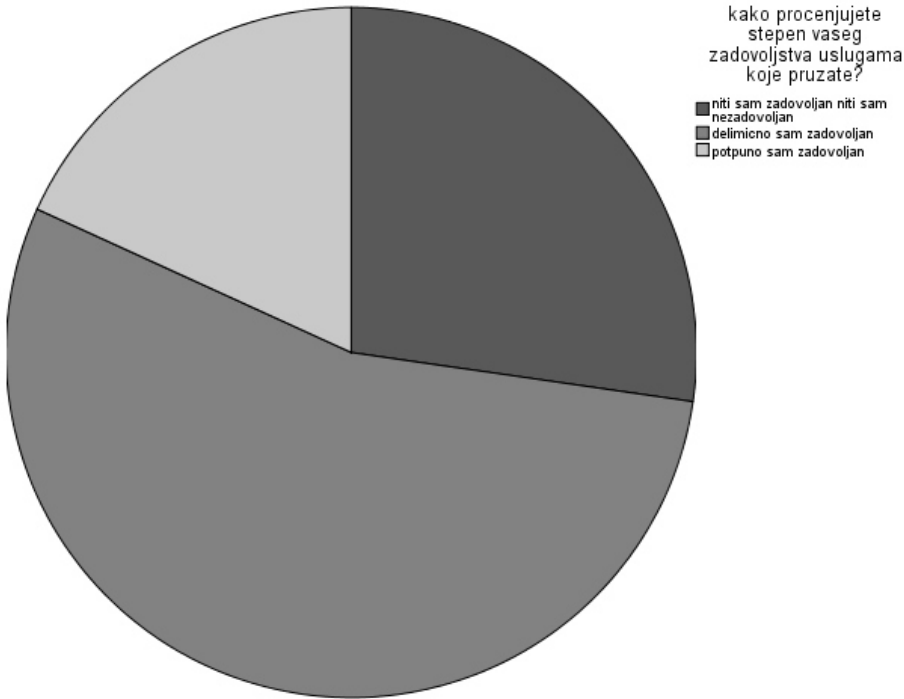
Институционалним сервисима у области образовања потребно је: запошљавање дефектолога и логопеда, олигофренолога, едукација свих запослених који раде са децом са сметњама у развоју како би имплементација закона била успешнија, боља комуникација међу запосленима и њихово стручно усавршавање; посветити већу пажњу учењу страних језика, спортско-рекреативне активности; адекватан простор (нарочито када су у питању деца нижих узраста); педагошки асистенти за рад са децом са сметњама у развоју; уредити двориште, зграде, и прилазе школама (отклонити грађевинско-архитектонске баријере) и сл.⁶

Институционалним сервисима локалне самоуправе неопходни су: веће донације невладиних организација, и сарадња са њима, већа новчана средства републичких органа, учешће и емпатија шире друштвене заједнице, обезбедити целодневни боравак деце чији су родитељи запослени, већи број педагошких асистената, саветовалишта за родитеље, рад са родитељима, у смислу њиховог анимирања и информисаности о постојању свих сервиса које њихова деца могу користити, адекватан превоз до школе, прилагођавање школског простора деци са сметњама у развоју, промена законских регулатива, бољи услови рада за запослене, креативне радионице, итд.⁷

Када је у питању степен задовољства услугама које пружају, 54,5% испитаника представника ванинституционалних сервиса сматра да су делимично

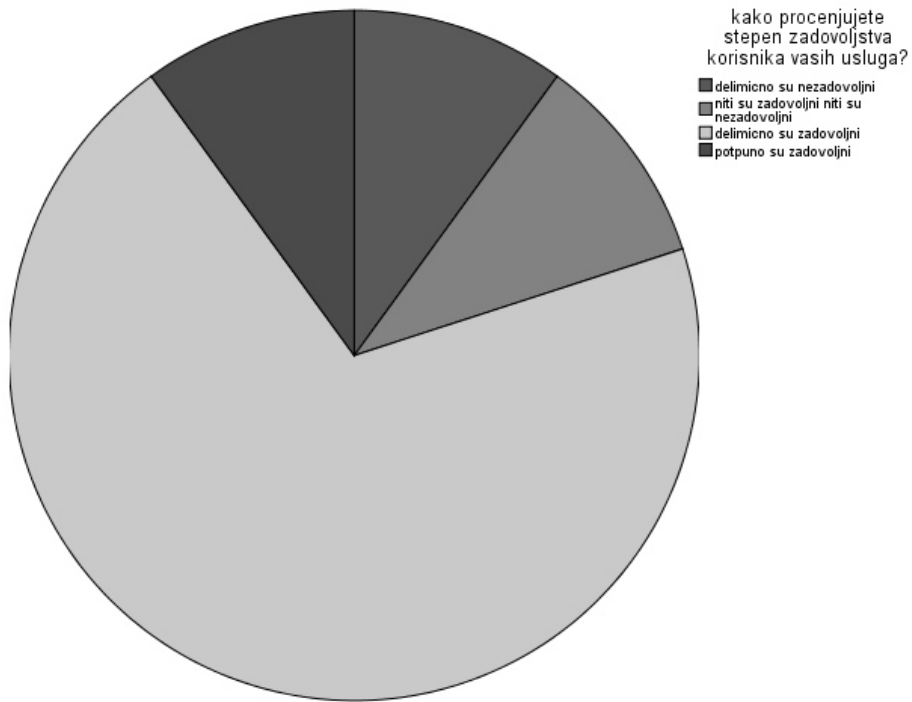
- 6 Такође, запослени у образовању наводе да су им потребне и: драмске секције, радне собе за запослене и децу; боља сарадња са родитељима и развијена свест локалне заједнице о потребама деце са сметњама у развоју; увести тренинге „пример добре праксе“; већа финансијска средства; организовање креативних радионица; сензорне собе, Дневни боравак са радним центром; одговарајућа наставна средства; већа подршка родитељима деце са сметњама у развоју, њихова едукација и информисање; боља сарадња са институцијама здравствене и социјалне заштите и локалне самоуправе; пратиоци за личну помоћ детету током целодневне наставе, ваннаставних активности и извођења наставе у природи; више семинара и програма стручног усавршавања, итд.
- 7 Такође, истичу да је потребно: повећати број запослених који би радили на пружању услуга заштите деце са сметњама у развоју; повећање средстава у буџету општине намењених пружању услуга деци са сметњама у развоју; едукација запослених; службено лице задужено искључиво за послове интересорне комисије и додатну подршку деци; бољи контакт између педагошког асистента и службе за бригу о деци (да би се боље упознале потребе деце); боља координација међу свим сервисима који се баве пружањем услуга деци са сметњама у развоју; једнодневни или вишедневни излети туристичких и културних центара у Србији; веће ангажовање свих општинских служби и НВО сектора; стратешки план пружања услуга на локалном нивоу; стручно особље (логопед, педијатар, физијатар), итд.

задовољни, 27,3% су нити задовољни нити незадовољни, док је 18,2% потпуно задовољно. Видети Слику 1.

Слика 1: Дистрибуција фреквенција одговора испитаника на питање: „Како процењујете степен Вашег задовољства услугама које пружате?“

С друге стране, на питање како процењујете степен задовољства корисника Ваших услуга, 70% испитаника представника ванинституционалних сервиса који се баве пружањем услуга деци са сметњама у развоју сматра да су њихови корисници делимично задовољни, док по 10% испитаних сматра да су делимично незадовољни, односно нити незадовољни нити задовољни, и такође 10% да су потпуно су задовољни. Видети Слику 2.

Слика 2: Дистрибуција фреквенција одговора испитаника на питање: „Како процењујете степен Вашег задовољства услугама које пружате?“

Препоруке ванинституционалних сервиса

Ванинституционалним сервисима који се баве пружањем услуга у области заштите деце са сметњама у развоју потребна је: специфичнија едукација за послених, побољшање техничких услова, боља сарадња са постојећим сервисима који пружају сличне услуге; боља приступачност према циљној групи која би била крајњи корисник њихових услуга; развијање посебних програма, континуитет у финансирању стручног тима; професионално менторство; успостављање Дневног центра за децу са сметњама у развоју као и побољшање опремљености већ постојећих (нпр. инсталирање сензорне собе); формирање више удружења родитеља деце са сметњама у развоју. Надаље, сматрају да је неопходна: едукација учитеља и наставника за инклузивну наставу; побољшати ниво координације са свим организацијама које се баве радом са децом са сметњама у развоју; обезбедити бољи и отворенији приступ породицама које живе у руралним подручјима; обезбедити деци са

сметњама у развоју укљученост у социјалну средину кроз спортске и културне манифестације; обезбедити њихово касније запошљавање, итд.⁸

2.2 Ставови родитеља деце са сметњама у развоју према услугама које пружају идентификовани сервиси, и широј локалној заједници

У табели 5 приказани су одговори испитаника, родитеља деце са сметњама у развоју, на питање ко су пружаоци услуга које њихово дете користи, тачније да ли су то институционални или ванинституционални сервиси. На тај начин, 39,1% испитаника изјављује да им услуге које користе пружају институционални сервиси који се баве услугама заштите деце са сметњама у развоју, 17,4% да те услуге добијају од ванинституционалних сервиса, док 34,8% испитаних родитеља износи да им услуге пружају и институционални и ванинституционални сервиси. Видети Табелу 5.

ИНСТИТУЦИОНАЛНИ СЕРВИСИ	39,1%
ВАНИНСТИТУЦИОНАЛНИ СЕРВИСИ	17,4%
И ЈЕДНИ И ДРУГИ	34,8%
НЕКО ДРУГИ	8,7%

Табела 5: Дистрибуција фреквенција одговора испитаника на питање: „Ко пружа услуге које користите?“

8 Такође, потребно је обезбедити: услуге логопеда, персоналног асистента, педагошког асистента; већу финансијску подршку; подизање свести шире локалне заједнице; побољшати ниво сарадње са институционалним сервисима; организовати више креативних и едукативних радионица; боље повезивање са Центром за социјални рад; асистенција у формалном образовању и подршка родитељима деце; стратешки план координације са локалним институцијама; Дневни боравак за децу са сметњама у развоју; радити на умрежавању и интегрисању ресурса којима располажу институционални и ванинституционални сервиси; организовање курсева знаковног језика; преводилац за знаковни језик (преводилачки сервис); културно – уметничке и спортске активности; новчана надокнада из републичких средстава за сваку врсту сметње у развоју (глуви и наглуви, на пример, немају ову врсту надокнаде); штампање књига, и брошура (издавачка делатност); правна помоћ деци са сметњама у развоју; надгледање и пријављивање злоупотребе деце; постојање професионалног кадра (особе) која би била канцелар за људска права и права деце; довољно рехабилитационих центара, тачније установа које се баве болестима зависности и родно заснованог насиља код деце са сметњама у развоју; постојање јединствене документације из свих области које се баве пружањем услуга заштите деце.

Највећи проценат родитеља (45,5%) је делимично задовољан, док је 40,9% потпуно задовољно услугама које пружају идентификовани сервиси заштите деце са сметњама у развоју. Ако се узму у обзир претходна два одговора, може се констатовати да је занемарљив проценат (4,5%) оних родитеља који су делимично незадовољни услугама, с обзиром да потпуно задовољних нема, што се може рећи и за неутралне одговоре (нити задовољан нити незадовољан) који чине 9,1%. Видети Табелу 6.

ДЕЛИМИЧНО ЗАДОВОЉАН	45,5%
ПОТПУНО ЗАДОВОЉАН	40,9%
НИТИ ЗАДОВОЉАН НИТИ НЕЗАДОВОЉАН	9,1%
ДЕЛИМИЧНО НЕЗАДОВОЉАН	4,5%

Табела 6: Дистрибуција фреквенција одговора испитаника на питање: „Наведите степен задовољства услугом/услугама које тренутно користите?“

У Табели 7 приказани су упоредни одговори испитаника на питања: сматрате ли да је ваше дете/деце прихваћено и укључено у друштво / да ли мислите да услуге које користите помажу Вашем детету/деци да буду укљученији у друштво? На тај начин можемо сагледати да 62,5% родитеља сматра да је њихово дете прихваћено и укључено у друштво, а чак 82,6% сматра да је то захваљујући услугама које користе, било да су у питању услуге које пружају институционални или ванинституционални сервиси који се баве заштитом деце са сметњама у развоју. С друге стране, 25% родитеља нису сигурни у томе да ли су њихова деца укључена и прихваћена у друштву, док 12,5% сматра да уопште нису. Видети Табелу 7.

СМАТРАТЕ ЛИ ДА ЈЕ ВАШЕ ДЕТЕ/ДЕЦЕ ПРИХВАЊЕНО И УКЉУЧЕНО У ДРУШТВО?		ДА ЛИ МИСЛИТЕ ДА УСЛУГЕ КОЈЕ КОРИСТИТЕ ПОМАЖУ ВАШЕМ ДЕТЕТУ/ДЕЦИ ДА БУДУ УКЉУЧЕНИЈИ У ДРУШТВО?	
ДА	62,5%	ДА	82,6%
НЕ	12,5%		
НИСАМ СИГУРАН/НА	25%	НИСАМ СИГУРАН/НА	17,4%

Табела 7: Дистрибуција фреквенција одговора испитаника на питања: „Сматрате ли да је ваше дете/деце прихваћено и укључено у друштво / да ли мислите да услуге које користите помажу Вашем детету/деци да буду укљученији у друштво?“

Да би се боље разумели и сагледали квантитативни одговори испитаника родитеља деце са сметњама у развоју, као и њихове потребе, квалитативном

анализом издвојили смо следеће⁹ одговоре који имплицирају и одређене препоруке којима би се унапредиле услуге сервиса заштите деце са сметњама у развоју.

Препоруке родитеља деце са сметњама у развоју

Родитељима деце са сметњама у развоју потребна је: едукација наставног особља које ради са децом са сметњама у развоју; обезбедити логопеда, дефектолога; укључити сву децу са сметњама у развоју у редовне школе. Надаље, потребне су услуге: персоналног асистента, педагошког асистента, превоз до школе, адекватна физикална терапија; прилагодити прилаз школама и свим учионицама и кабинетима итд.¹⁰ Као највећи проблем истичу потребу да се у јавности више говори о деци са сметњама у развоју, нарочито да о томе буду обавештена друга типично развијена деца, јер ће на тај начин бити смањена стигматизација и избегавање од стране деце.

Уместо закључка

На територији севера Косова и Метохије у општинама Косовска Митровица, Звечан, Зубин Поток и Лепосавић постоје институционалне и ванинституционалне установе (сервиси) које се баве пружањем услуга у области заштите деце са сметњама у развоју. Услуге укључују васпитнообразовни рад, здравствену и социјалну заштиту, као и подршку органа локалне самоуправе. Поред тога, изван поменутих оквира институционалног система, постоје и ванинституционалне установе и организације, чије врсте услуга проширују и надомешћују ограниченост и недостатке самих институционалних сер-

9 На овом месту потребно је напоменути да од 24 родитеља деце са сметњама у развоју који су обухваћени узорком, петоро чине родитељи деце која су пунолетна и имају 39, 24, 22, 21 и 20 година старости. За све случајеве типично је, да врста услуге која недостаје, јесте могућност запошљавања деце са сметњама у развоју након завршетка редовног школовања.

10 Поред тога, наводе да су им потребна: бесплатна ортопедска помагала, квалитетније услуге Центра за социјални рад; неопходност је и усталити рад персоналног асистента јер се често мења особа која пружа ову услугу; едукација родитеља; радно ангажовање родитеља; прилагођавање свих садржаја на нивоу локалне заједнице потребама деце са сметњама у развоју; омогућити им бесплатно лечење и екскурзије уз пратњу родитеља; безбедан простор за игру и боравак; разумевање околине; психолошки третман за децу и родитеље; прилагодити инфраструктуру, и отклонити архитектонске и грађевинске баријере; инсистирати на услугама које се нуде изван институционалног система, на пример играонице, јер се у њима не прави разлика међу децом, итд.

виса. Дакле, читав систем институционалних и ванинституционалних услуга требало би да омогући подршку деци са сметњама у развоју инклузији у васпитнообразовни процес.

Истраживање је обухватило и мишљења самих институционалних и ванинституционалних сервиса о квалитету својих услуга, и њихове ставове о томе које од услуга би требало унапредити како би се повећало задовољство њихових корисника, у овом случају родитеља и деце са сметњама у развоју. Такође, и сами институционални и ванинституционални сервиси који се баве пружањем услуга деци са сметњама у развоју свесни су недостатака у квалитету својих услуга, и указују нам на могуће препоруке како би се њихов ниво побољшао.

Надаље, у истраживању су испитивани и ставови родитеља деце са сметњама у развоју о њиховом задовољству услугама које им пружају институционални и ванинституционални сервиси (установе и организације) који се баве заштитом деце са сметњама у развоју. Утврдили смо да су родитељи деце са сметњама у развоју углавном задовољни услугама које пружају сервиси заштите деце са сметњама у развоју, али нису задовољни прихваћеношћу њихове деце у васпитнообразовни систем и ширу локалну заједницу.

Даљи кораци реализације и примене сличних истраживања којима би се испитивале потребе деце са сметњама у развоју, њихове инклузије у васпитнообразовни систем и саме прихваћености у ширу друштвену заједницу, морали би укључити досадашње резултате, како би се побољшао психосоцијални третман ове маргинализоване друштвене категорије.

Литература

- Европска декларација о здрављу деце и младих са интелектуалним инвалидитетима и њихових породица.* (2010). Букурешт: Регионална канцеларија за Европу Светске Здравствене Организације.
- Јањић, Б. (2010). *Збирка примера инклузивне праксе, инклузивно образовање, развој и примена деловиторног модела инклузивног образовања у Србији*, Београд: Министарство просвете Републике Србије.
- Јањић, Б., Бекер, К., (2016), *Искључивање и сегрегација деце са сметњама у развоју на резиденционалном смештају из образовног система*, Београд; Иницијатива за права особа са менталним инвалидитетом МДРИ-С.
- Кордић, М., и др. (2016). *Инклузија између жеље и могућности*, Нови Сад: Покрајински Омбудсман аутономне покрајине Војводине, доступно на www.omбудсманпв.org 25.12.2016.
- Лупп, Р., М. (2005). *History of disability: Ancient West. Enciklopedy of disability*, SAGE Publications (Доступно на http://www.sage-ereference.com/disability/article_n405.html).
- Петровић, Ј. (2007). *Језик инвалидности и доминантни теоријски оквири проучавања као индикатор социјалног положаја особа са инвалидитетом*, Зборник радова Филозофског Факултета Универзитета у Приштини XXVI, стр. 259–270.
- Петровић, Ј. (2008). *Правни аспекти заштите особа са инвалидитетом*, у Петрошић, Н. (Ур.). *Присвојивање инструмената за имплементацију Европских стандарда у правни систем Републике Србије*, стр. 41–447, Ниш: Правни факултет у Нишу.
- Петровић, Ј. (2016). *Живот у сенци – социолошка студија о особама са инвалидитетом у Србији*, Ниш; Универзитет у Нишу.
- Полшек, Д. (2004). *Судбина одабраних, Еуџеничко наслеђе у вријеме тенске технологије*, Загреб: Артрезор.
- Правилник о додатној образовној, здравственој и социјалној подршци деце и ученику*, Министарство за просвету и науку Републике Србије.
- Правилник о ближим стандардима и условима за уружање социјалних услуга*, Министарства за рад, запошљавање, социјална и борачка питања, Република Србија.
- Радовановић, Д. (2008). *У сусрет инклузији- дилеме у теорији и пракси*, Београд; Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију
- Сузић Н. (2008). *Увод у инклузију*, Бања Лука.

Schalick, W., O. (2005). *History of disability: Ancient West. Enciklopedy of disability*, SAGE Publications (Доступно на [http: www.sage-ereference.com/disability/article_n405.html](http://www.sage-ereference.com/disability/article_n405.html)).

UNICEF guidelines for implementation of CRC.

UNESCO Salamanka Conference 1994.

World Health Organization (1997), ICIDH 2 – International Clasification of Impairments, Geneva.

IVAN M. BAŠČAREVIĆ

University of Priština with temporary Head-Office
in Kosovska Mitrovica, Faculty of Philosophy

IVANA R. MILOSAVLJEVIĆ

UNICEF Zone Office, Zvečan

SOCIAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF THE INCLUSION
OF CHILDREN WITH DISABILITIES IN THE SOCIAL AND
EDUCATIONAL SYSTEM – ATTITUDES AND OPINIONS OF SERVICES
PROVIDERS FOR THE PROTECTION OF CHILDREN
WITH DEVELOPMENTAL DIFFICULTIES AND THEIR PARENTS

Summary

The work is the result of an empirical research of attitudes and opinions of service providers (institutional and non-institutional) for the protection of children with developmental delays and their parents about the success of inclusive education. The research was carried out in the territories of four municipalities (Kosovska Mitrovica, Zvečan, Leposavić and Zubin Potok) in the north of Kosovo and Metohija, with the goal to:

- identify facilities that provide services for the protection of children with disabilities,
- establish the types of services they provide,
- and how services themselves assess the satisfaction of the service users.

In addition, the survey included the views of parents of children with disabilities towards:

- services provided by institutional and non-institutional child care services, as well as

- acceptance of this sensitive and specific social category in the community and society.

Namely, inclusion as a modern method of pedagogical process, not only schools, but also other social institutions, such as: health care system, social protection system and local self-government are working in line with. Also, significant assistance is provided by representatives of the non-governmental sector and other organizations (regional and international). Each of these institutions individually should contribute to the inclusion of children with disabilities in the regular education system, but also to enable them to be accepted within the local community and society.

Keywords: children with disabilities, inclusion, education, institutional and non-institutional services, Kosovo and Metohija.